

De sista vittnena

SVETLANA ALEKSIJEVITJ

DE SISTA VITTNENA

SOLO FÖR BARNRÖST

UTOPINS RÖSTER

Översättning Kajsa Öberg Lindsten

ERSATZ

ALEKSIJEVITJ

© Svetlana Aleksijevitj 2004
© Ersatz, Stockholm 2015
Originalalets titel Последние свидетели
Översättning från ryska Kajsa Öberg Lindsten
Redaktör Erik Sidenbladh
Korrekturläsare Ola Wallin
Omslag Håkan Liljemärker
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Tryckt hos Spindulys, Litauen 2015
ISBN 978-91-87891-24-3

www.ersatz.se

Av Svetlana Aleksijevitj har tidigare utgivits:

Kriget har inget kvinnligt ansikte (2012)
Tiden second hand (2013)
Bön för Tjernobyl (2013)
Zinkpojkar (2014)

I stället för förord 9

»Han vågade inte se sig om ...« 11
»Min första och sista cigarett ...« 14
»Mormor bad ... Hon bad att
min själ skulle återvända ...« 18
»Skära låg de på kolen ...« 19
»Men jag vill ändå ha en
mamma ...« 23
»Så fina tyska leksaker ...« 27
»En näve salt ... det var allt
som fanns kvar av vårt hus ...« 33
»Och jag kysste alla porträtten
i läroboken ...« 37
»Jag samlade ihop den med hän-
derna ... Den var alldeles vit ...« 40
»Jag vill leva! Jag vill leva!« 42
»Genom knapphållet ...« 44
»Jag hörde bara mammas skrik ...« 48
»Vi spelade, och soldaterna
grät ...« 52
»På kyrkogården låg de döda uppe
på marken ... som om de hade
blivit dödade en gång till ...« 55
»Och jag förstod att detta var far ...
Mina knän skakade ...« 57
»Blunda, min pojke ...
Titta inte ...« 61
»Lillebror grät för att han
inte fanns när pappa fanns ...« 65
»Den första som kom
var den där flickan ...« 67
»Jag är din mamma ...« 71

»Vi frågade: Kan jag
få slicka den ren?« 73
»... dessutom en halv sked socker« 75
»Snälla hus, brinn inte!
Snälla hus, brinn inte ...!« 80
»Hon hade vit rock,
precis som mamma ...« 83
»Snälla tant, låt mig
få sitta i knät ...« 86
»... och hon började vagg
den, som en docka« 88
»Vi hade redan köpt
en ABC-bok åt mig ...« 91
»... varken fästmän
eller soldater« 102
»Om åtminstone
en son blev kvar ...« 104
»Med ärmen torkade
han bort tårar ...« 107
»Den hängde i repet,
som ett barn ...« 110
»Nu blir ni mina barn ...« 113
»Vi kysste deras händer ...« 115
»Jag såg på dem med
en liten flickas ögon ...« 118
»Vår mamma log aldrig ...« 120
»Jag hade svårt att vänja
mig vid mitt namn ...« 122
»Hans militärskjorta
var alldeles blöt ...« 124
»Som om det vore hans egen
dotter hon hade räddat ...« 127

»De hade burit mig i sina armar
till förbandet ... Allt i mig var
sönderslaget, från hämlarna till
hjässan ...« 131
»Men varför är jag så liten?« 135
»De drogs till människolukten ...« 137
»Varför sköt de i ansiktet?
Min mamma var så vacker ...« 140
»Du ber att jag ska skjuta dig ...« 146
»Och jag hade inte ens
en liten sjalett ...« 151
»Det fanns ingen på gatan
att leka med ...« 155
»Jag ska öppna fönstret på
natten ... och lämna
papperen till vinden ...« 158
»Gräv här ...« 166
»Vi begravde morfar
utanför fönstret ...« 168
»... dessutom bankade de lite med
spadarna, så att det skulle bli fint« 170
»Jag ska köpa mig
en klänning med rosett ...« 173
»Hur kunde han dö, när de
inte har skjutit i dag ...?« 177
»För att vi är flickor,
och han är pojke ...« 185
»Du är inte min bror, om
du leker med tyska pojkar ...« 189
»Vi hade till och med glömt
bort det där ordet ...« 196

»Ni måste åka till fronten,
men nu har ni gått och
blivit kär i min mamma ...« 203
»Under de sista minuterna
ropade de sina namn ...« 211
»Alla fyra spände vi oss
framför den där lilla släden ...« 213
»De där två pojkarna hade
blivit lätta som sparvar ...« 217
»Jag skämdes över att
jag hade flickskor ...« 220
»Jag skrek och skrek ...
Jag kunde inte sluta ...« 226
»Alla tog varandras händer ...« 229
»Vi hade inte ens vetat hur en begravn-
ing går till ... Men nu mindes vi det
plötsligt någonstans ifrån ...« 232
»Han hade samlat
i en liten korg ...« 234
»Kattungarna bar de
ut ur stugan ...« 237
»Kom ihåg: Mariupol,
Parkgatan 6 ...« 240
»Jag hörde hur hans
hjärta stannade ...« 242
»Jag följde efter min syster, sergeant
Vera Redkina, till fronten ...« 247
»Åt det hållet där
solen går upp ...« 249
»En vit skjorta lyser
lång väg i mörkret ...« 254

»På det rena golvet, som
jag just hade skurat ...« 258
»Såg Gud verkligen detta?
Och vad tänkte han ...« 261
»Världen är verkligen
underbar ...« 263
»Karamellerna var så långa,
som blyertspennor ...« 269
»Lådan var precis
lagom stor för honom ...« 271
»Jag var rädd för
den där drömmen ...« 273
»Jag ville vara mammas
enda barn ... Och hon
skulle skämma bort mig ...« 275
»Men de sjönk inte,
de flöt som små bollar ...« 278
»Jag minns en alldeles blå
himmel. Och våra flygplan
på den där himlen ...« 284
»Som mogna pumpor ...« 286
»Vi åt ... en park« 289
»Den som gråter skjuter vi ...« 293
»Lilla mamma och lilla pappa –
det är gyllene ord ...« 295
»De kom tillbaka med
var sin bit av henne ...« 298
»Vi hade alldeles nykläckta
kycklingar ... Jag var rädd
att de skulle bli dödade ...« 301
»Klöver kung ... ruter kung ...« 302

»Ett stort familjefoto ...« 307
»Så jag får väl fylla era fickor
med potatisar i stället« 308
»Mam-ma tvät-ta-de
föns-tret ...« 310
»Han gav mig en kosackmössa
med rött band ...« 313
»Och så sköt jag i luften ...« 318
»Till första klass fick mamma
bära mig i famnen ...« 320
»Snälla hunden, förlåt ...
Snälla hunden, förlåt ...« 322
»Hon drog sig undan:
>Det där är inte min dotter!
Hon är inte min!« 327
»Var vi verkligen barn?
Vi var ju män och kvinnor ...« 329
»Du får inte ge bort pappas kostym
till en främmande farbror ...« 331
»Om nätterna grät jag: Vart hade min
glada mamma tagit vägen ...?« 333
»Han låter mig inte flyga iväg ...« 335
»Alla ville kyssa ordet >seger« ...« 338
»I en skjorta som var gjord
av fars militärskjorta ...« 340
»Jag klädde den
med röda nejlikor ...« 342
»Jag har väntat länge på
vår pappa. I hela mitt liv ...« 346
»Vid den där gränsen ...
vid den där randen ...« 347

I stället för förord

... ett citat

»Under stora fosterländska kriget (1941–45) dog miljontals sovjetiska barn . . . De var ryssar, vitryssar, ukrainare, judar, tatarer, letter, romer, kazaker, uzbeker, armenier, tadjiker . . .«

Ur tidskriften Druzjba Narodov, nr 5 1985

... och en rysk klassikers fråga

En gång ställde Dostojevskij frågan: Kan fred, vår lycka eller ens en evig harmoni rättfärdigas, om en enda liten tår har fällts av ett oskyldigt barn för att skapa det hållbara fundamentet för dem?

Och han svarade själv: Inget framsteg och ingen revolution kan rättfärdiga en sådan liten tår. Och inget krig. För den väger alltid tyngre.

En enda liten tår . . .

»Han vågade inte se sig om ...«

Zjenja Bjelkevitj, 6 år

NU ARBETERSKA

Juni 1941 ...

Jag minns. Jag var väldigt liten, men jag minns allt ...

Det sista jag minns av livet i fredstid är en saga – mamma brukade läsa den som godnattsaga. Det var min favoritsaga – den om guldfisken. Jag brukade dessutom alltid be guldfisken om någonting: »Guldfisk ... Snälla guldfisk ... « Min lillasyster brukade också be. Hon bad på ett annat vis: »Som gäddan befaller, och som jag vill ... « Vi önskade att vi skulle få åka till mormor över sommaren, och att pappa skulle följa med oss. Han var så glad och rolig ...

Den morgonen vaknade jag av att jag blivit skrämmd. Av några obekanta ljud ...

Mamma och pappa trodde att vi sov, men jag låg intill min lillasyster och låtsades sova. Jag såg att pappa kysste mamma länge – han kysste hennes ansikte och händer, och jag blev förvånad, för han hade aldrig kysst henne på det sättet förut. De höll varandra i hand när de gick ut på gården, jag hade rusat fram till fönstret – mamma kastade sig om halsen på pappa och släppte honom inte. Han slet sig loss från henne och sprang iväg, hon jagade ifatt honom och försökte hålla fast honom igen, och hon skrek något. Då började jag också skrika: »Pappa! Pappa!«

Min lillasyster och min lillebror Vasia hade vaknat – min lillasyster såg att jag grät, och hon började skrika: »Pappa!«

Vi rusade alla ut på yttertrappan: »Pappa!« Far fick syn på oss och som jag minns det nu satte han händerna för ansiktet och gav sig iväg, han rentav sprang. Han vågade inte se sig om . . .

Solen lyste mig i ansiktet. Det var så varmt . . . Till och med nu har jag svårt att tro att min far gav sig ut i kriget den morgonen. Jag var väldigt liten, men jag tror att jag förstod att jag såg honom för sista gången. Att jag aldrig skulle träffa honom igen. Jag var väldigt . . . väldigt liten . . .

Så kom det att bindas samman i mitt minne – krig är när pappa är borta . . .

Sedan minns jag: en svart himmel och ett svart flygplan. Vid sidan av en stor landsväg låg vår mamma med utbredda armar. Vi bad att hon skulle stiga upp, men hon steg inte upp. Hon reste sig inte. Soldaterna lindade in mamma i en regncape och begravde henne i sanden, på platsen där hon låg. Vi skrek och bad: »Gräv inte ner vår mamma i gropen! När hon vaknar ska vi gå vidare.« Några stora skalbaggar kröp omkring i sanden . . . Jag kunde inte föreställa mig att mamma skulle leva tillsammans med dem under jorden. Hur skulle vi kunna hitta henne sedan, hur skulle vi kunna träffa henne? Vem skulle skriva till vår pappa?

En av soldaterna frågade mig: »Flicka lilla, vad heter du?« Men det hade jag glömt. »Flicka lilla, vad heter du i efternamn? Vad heter din mamma?« Jag mindes inte . . . Vi satt vid mammas lilla gravkulle tills det blev natt och de kom och hämtade oss med en vagn. Vagnen var full av barn. En gubbe körde oss – han hämtade upp alla längs vägen. Vi kom till en främmande by, och där placerade främmande människor oss i olika stugor.

Under en lång tid talade jag inte. Jag bara tittade.

Sedan minns jag att det var sommar. Strålande sommar. En främmande kvinna strök mig över håret. Jag började gråta. Och började tala . . . Jag berättade om mamma och pappa. Om hur pappa sprang ifrån oss och inte ens såg sig om . . . hur mamma låg där . . . hur skalbagarna kröp omkring i sanden . . .

Kvinnan smekte mig över håret. I den stunden förstod jag att hon liknade min mamma . . .

»Min första och sista cigarett...«

Gena Juskevitsj, 12 år

NU JOURNALIST

Det var på morgonen krigets första dag . . .

Sol. Och en ovanlig stillhet. En obegriplig tystnad.

Grannfrun, som var gift med en militär, kom storgråtande ut på gården. Hon viskade något till mamma men visade med gester att inget fick sägas. Alla var rädda för att tala högt om vad som hade hänt, till och med de som redan visste, för somliga hade man ju redan hunnit meddela. Men de var rädda för att man skulle kalla dem för provokatörer. Eller panikmakare. Och det var mer skrämmande än kriget. De var rädda . . . Det är så jag tänker nu . . . Och naturligtvis var det ingen som trodde på det. Fattas bara! Vår armé fanns vid gränsen och våra ledare i Kreml! Landet hade ett tryggt försvar, det var ointagligt för fienden! Det var så jag tänkte då . . . Jag var pionjär.

Radiohögtalarna var på. Man väntade på att Stalin skulle tala. Hans röst var nödvändig. Men Stalin teg. Sedan framträdde Molotov. Alla lyssnade. Molotov sade: »Det är krig.« Men det var ändå ingen som trodde på det. Var fanns Stalin?

Flygplan anföll staden . . . Dussintals okända flygplan. Med kors. De täckte himlen, skymde solen. Det var hemskt! Bomberna haglade . . . Explosioner hördes oavbrutet. Brak och dån. Alltsammans var som i en dröm. Overkligt . . . Jag var ju inte så liten längre, jag kan minnas

mina känslor. Min rädsla, som spred sig i hela kroppen. Till alla ord. Till alla tankar. Vi kastade oss ut ur huset och rusade iväg någonstans längs gatorna . . . Jag tyckte att det verkade som om det inte längre fanns någon stad, utan bara ruiner. Rök. Eld. Någon sade att vi måste springa till kyrkogården, för kyrkogården kommer de inte att bomba. Varför skulle man bomba de döda? I vårt område fanns det en stor judisk kyrkogård, med gamla träd. Och alla rusade dit – där samlades tusentals människor. De omfamnade stenarna, gömde sig bakom gravvårdarna.

Där blev jag och mamma sittande ända till natten. Ingen runtomkring yttrade ordet »krig«, men jag hörde ett annat ord – »provokation«. Alla upprepade det ordet. Samtalen handlade om att när som helst skulle våra trupper övergå till anfall. Stalin hade gett en order. Och det trodde vi på.

Men hela natten tjöt fabriksvisslorna i utkanterna av Minsk . . .

De första som dödades . . .

Den första jag såg . . . var en häst som blivit dödad . . . Och sedan . . . en kvinna som dödats . . . Det förvånade mig. Jag hade föreställt mig att i kriget dödade man bara män.

Nästa morgon vaknade jag . . . Jag ville hoppa upp, men sedan mindes jag att det var krig, och då blundade jag. Jag ville inte tro det.

På gatorna sköt man inte längre. Plötsligt var det tyst. I några dagar var det stilla. Och sedan började det med ens röra på sig . . . En vit människa kom till exempel gående – från skorna och ända upp i håret var hon vit. Av mjöl. Och hon bar på en vit säck. En annan kom springande . . . Ur

hans fickor ramlade det ut konservburkar, och i händerna höll han konservburkar. Konfekt . . . Tobakspaket . . . Någon höll en mössa fylld med socker framför sig . . . Eller en kastrull med socker . . . Det går inte att beskriva! En kom släpande med en rulle tyg, en annan kom gående helt invirad i blått kattun. Eller i rött . . . Det var komiskt, men ingen skrattade. Det var lagerbyggnader som hade blivit bombade. Och en stor affär i närheten av vårt hus . . . Människor rusade iväg för att plocka åt sig det som fanns kvar där. På sockerfabriken var det några människor som drunknade i karen med sockersirap. Det var förskräckligt! Hela staden knaprade solrosfrön. Någonstans hade man funnit ett förråd med solrosfrön. Inför mina ögon sprang en kvinna fram till en affär . . . Hon hade ingenting med sig: vare sig någon säck eller någon nätkasse – så hon tog av sig underklänningen. Och underbyxorna. Och fyllde dem med bovetegryn. Och bar dem därifrån. Av någon anledning skedde allt detta utan ett ord. Ingen pratade.

När jag ropade på mamma fanns det bara senap kvar, gula senapsburkar. »Ta ingenting!« bad mamma. Senare sade hon att hon skulle ha skämts, eftersom hon hela livet hade lärt mig något annat. Inte ens när vi svalt och mindes de där dagarna ångrade vi oss. Sådan var min mamma.

Ute på stan . . . Längs våra gator promenerade tyska soldater lugnt omkring. De filmade allt. De skrattade. Innan kriget hade vi en favoritsysselsättning – vi ritade tyskar. Vi ritade dem med stora tänder. Huggtänder. Men här gick de omkring . . . Unga och stiliga . . . Med vackra handgranater nerstoppade i skaften på de kraftiga stövlarna. De spelade munspel. Och skämtade rentav med våra vackra flickor . . .

En medelålders tysk kom släpande på en låda. Lådan var

tung. Han kallade på mig och visade att jag skulle hjälpa till. Lådan hade två handtag, och han och jag grep tag i de där handtagen. När vi hade burit den dit den skulle klappade tysken mig på axeln och tog fram ett paket cigaretter ur fickan. Här, sade han, är betalningen.

Jag kom hem. Jag kunde inte hålla mig, så jag satte mig i köket och började röka. Och jag hörde inte hur det slog i dörren, och mamma kom in:

»Röker du?«

»Mm . . .«

»Och vems cigaretter är det?«

»De är tyska.«

»Du röker, och dessutom är det fiendens cigaretter! Det är fosterlandsförräderi.«

Det var min första och sista cigarett.

En kväll satte sig mamma ner intill mig:

»Jag står inte ut med att de är här. Förstår du mig?«

Hon ville kämpa. Från första dagen. Vi bestämde oss för att leta rätt på medlemmar av den underjordiska rörelsen, vi tvivlade inte på att det fanns sådana. Vi tvivlade inte en sekund.

»Jag älskar dig mest av alla i hela världen«, sade mamma. »Men du förstår mig? Förlåter du mig om vi skulle råka ut för något?«

Jag var redan förälskad i min mamma, och nu lydde jag henne förbehållslöst. Och så fortsatte det hela livet.

»Mormor bad... Hon bad att min själ skulle återvända ...«

Natasja Golik, 5 år

NU KORREKTURLÄSARE

Jag lärde mig att be ... Jag tänker ofta på hur jag lärde mig att be under kriget ...

De sade att det var krig, men som femåring kunde jag, naturligtvis, inte göra mig några föreställningar om kriget. Eller om dess fasor. Men jag blev så rädd – så rädd att jag somnade. Och jag sov i två dagar. I två dagar låg jag som en docka. Alla trodde att jag hade dött. Mamma grät, men mormor bad. Hon bad i två dagar och två nätter.

Jag öppnade ögonen, och det första jag minns är ljuset. Ett starkt, starkt, ovanligt starkt ljus. Jag fick ont av det där ljuset. Jag hörde någons röst, och kände igen att det var min mormors. Mormor stod framför ikonerna och bad. »Mormor ... Mormor ...«, ropade jag. Hon vände sig inte om. Hon kunde inte tro att det var jag som ropade på henne ... Men jag hade redan vaknat ... jag hade öppnat ögonen ...

»Mormor«, brukade jag sedan fråga, »hur bad du när jag hade dött?«

»Jag bad att din själ skulle återvända.«

Ett år senare dog vår mormor. Jag kunde redan be. Jag bad att hennes själ skulle återvända.

Men den återvände inte.

»Skära låg de på kolen ...«

Katja Korotajeva, 13 år

NU INGENJÖR I HYDROTEKNIK

Jag ska berätta om lukten ... Om hur kriget luktar ...

Jag hade gått ut sjätte klass före kriget. På den tiden var ordningen i skolan sådan att från och med fjärde klass hade alla examensprov. Och vi hade just haft vårt sista examensprov. Det var i juni, och 1941 var maj och juni kalla. Hos oss brukade syrenerna blomma någon gång i maj, men det året blommade de i mitten av juni. Så för mig är krigsutbrottet alltid förbundet med doften av syren. Och med doften av hägg ... De träden doftar alltid krig för mig ...

Vi bodde i Minsk, och jag är född i Minsk. Far var militärkapellmästare. Jag brukade gå i militärparader tillsammans med honom. Förutom mig fanns det två äldre bröder i familjen. Eftersom jag var yngst och dessutom lillasyster blev jag naturligtvis älskad och bortskämd av alla.

Sommaren låg framför oss, och sommarlovet. Det gladdade vi oss väldigt åt. Jag idrottade, och brukade gå till Röda arméns hus för att simma i bassängen. Alla var så avundsjuka på mig, till och med pojkarna i klassen var avundsjuka. Och jag var mallig över att jag var bra på att simma. Den 22 juni, en söndag, skulle invigningen av Komsomolsjön firas. Under lång tid hade man hållit på med att gräva och bygga den – vår skola hade till och med varit där och deltagit med frivilligt lördagsarbete. Jag tänkte vara en av de första som gick dit och badade. Fattas bara!

Hos oss hörde det till att man skulle gå och hämta färska bullar på morgonen. Det betraktades som min uppgift. På vägen mötte jag en väninna, hon sade till mig att kriget hade börjat. På vår gata fanns det många trädgårdar, de små husen fullständigt drunknade i blommor. Jag tänkte: »Vad då för krig? Vad har hon nu hittat på?»

Där hemma hade far ställt i ordning samovaren . . . Jag hann inte berätta någonting förrän grannarna började komma springande, och på allas läppar fanns ett och samma ord: »Krig! Krig!« Och nästa dag klockan sju på morgonen kom en inkallelseorder till min äldste bror. Under dagen skyndade han iväg till jobbet och där gav de honom pengar – han fick ut sin innestående lön. Han kom hem med de där pengarna och sade till mamma: »Jag far iväg till fronten, så jag behöver ingenting. Tag de här pengarna och köp en ny kappa åt Katja.« För jag hade drömt om att de skulle sy upp en mörkblå kappa av diagonalvävt ylletyg med krage av grå persian åt mig så snart jag började sjuan och blev sistaårselev. Och det visste han.

Jag minns än i dag att min bror gav pengar till en kappa åt mig när han for till fronten. Vi levde enkelt, i vår familjebudget fanns det många hål att fylla. Men mamma skulle ha köpt den där kappan åt mig, eftersom min bror hade bett om det. Hon hann inte göra någonting.

De började bomba Minsk. Jag och mamma flyttade till grannarnas stenkällare. Jag hade en älsklingskatt, den var väldigt vild, och brukade aldrig lämna gården, men när de började bomba och jag sprang iväg till grannarna följde katten efter mig. Jag försökte jaga bort den: »Gå hem!« – men den följde efter mig. Den var också rädd för att stanna kvar ensam. De tyska bomberna föll med en klang, med

ett tjut. Jag var en musikalisk flicka, så det påverkade mig starkt. De där ljuden . . . Det var så hemskt att mina handflator blev alldeles fuktiga. Med oss i källaren satt en fyra-årig grannpojke, han grät inte. Hans ögon blev bara stora.

Först brann enstaka hus, sedan började hela staden brinna. Det är härligt att titta på eld, på en brasa, men det är hemskt när ett hus brinner, och här kom elden från alla håll, rök täckte himlen och gatorna. Och på en del ställen var det starkt ljus . . . Från elden . . . Jag minns tre öppna fönster i ett trähus, och på fönsterbrädorna stod praktfulla bladkaktusar. Det fanns inte längre några människor i det där huset, bara kaktusarna som blommade . . . Man fick en känsla av att detta inte var röda blommor, utan flammor. Blommorna brann.

Så flydde vi . . .

I byarna längs vägen bjöd de oss på bröd och mjölk, det var det enda folk hade. Och vi var utan pengar. Jag hade gått hemifrån i bara klänningen, men mamma hade av någon anledning sprungit ut i vinterkappa och högklackade skor. De gav oss att äta utan vidare, gratis, ingen sade ett ljud om pengar. Flyktingarna strömmade fram i hopar.

Sedan var det någon som var först med att berätta att vägen längre fram var avskuren av tyska motorcyklister. Förbi samma byar, förbi samma tanter med mjölkkrukor flydde vi tillbaka. Vi kom springande in på vår gata . . . För bara några dagar sedan hade där varit grönska, där hade varit blommor, men nu var allt uppbränt. Det fanns inte ens något kvar av de hundraåriga lindarna. Allt hade bränts till gul sand. Svartjorden, som allting vuxit i, hade försvunnit någonstans, och där fanns bara alldeles gul sand. Bara sand. Som om man stod vid en nygrävd grav . . .

Fabriksugnarna fanns kvar, de var vita, de hade glödgats i de starka lågorna. Inget annat av det välbekanta . . . Hela gatan hade brunnit upp. Gummor och gubbar och många små barn hade brunnit upp, för de hade inte flytt tillsammans med alla andra – de hade trott att ingen skulle röra dem. Elden hade inte skonat någon. När man kom gående låg där ett svart lik – det betydde att en gammal människa brunnit upp. Och om du på avstånd såg något litet och skärt, så var det ett barn. Skära låg de på kolen . . .

Mamma tog av sig sin sjalett och band för mina ögon . . . Så kom vi fram till vårt hus, till den plats där vårt hus för några dagar sedan hade stått. Det fanns inget hus. Vi möttes av vår katt, det var ett under att den hade klarat sig. Den tryckte sig mot mig, och det var allt. Ingen kunde tala . . . Katten jamade inte ens. Den var tyst i flera dagar. Alla hade blivit förstummade.

Så träffade jag på de första fascisterna, fast jag såg dem faktiskt inte, jag hörde dem bara – de hade alla järnskodda stövlar, det dundrade högt. De dundrade fram längs vår stenlagda gata. Och jag fick för mig att det till och med gjorde ont i marken när de gick.

Men syrenen blommade så det året . . . Och häggen blommade så . . .

»Men jag vill ändå ha en mamma...«

Zina Kosiak, 8 år

NU HÅRFRISÖRSKA

Första klass . . .

Jag hade gått ut första klass i maj 1941, och mina föräldrar hade över sommaren skickat iväg mig till pionjirlägre Gorodisjtje utanför Minsk. Jag kom dit och hann bada en gång, men efter två dagar var det krig. De satte oss på ett tåg och fraktade iväg oss. Tyska flygplan kom flygande, men vi skrek: »Hurra!« Att det skulle kunna vara främmande flygplan, det förstod vi inte. Inte förrän de började bomba . . . Då försvann alla färger. All färg. För första gången dök ordet »död« upp, alla började säga detta obegripliga ord. Och någon mamma och pappa fanns inte i närheten . . .

När vi åkte iväg från lägret hade de hållt upp något i ett örngott åt var och en – vissa hade fått gryn, andra socker. De hade inte ens förbigått de allra minsta, alla hade fått något med sig. De hade velat ta med så mycket matvaror som möjligt som färdkost, och de där matvarorna var man väldigt aktsam om. Men ombord på tåget träffade vi på sårade soldater. De stönade, de hade så ont, vi ville ge allting till de där soldaterna. Vi brukade kalla det för att »ge papporna mat«. Vi kallade alla män som var militärer för pappor.

Man berättade för oss att Minsk brann, att hela staden brunnit, att tyskarna redan var där, men att vi skulle åka bakom fronten. Vi skulle åka dit där det inte var krig.

De körde omkring med oss i mer än en månad. De skulle skicka oss till någon stad, men när vi väl kom dit kunde de inte lämna oss där, eftersom tyskarna redan var nära. Och på så vis kom vi ända till Mordvinien.

Det var ett väldigt vackert ställe, med kyrkor runtomkring. Husen var låga, men kyrkorna var höga. Det fanns inget att sova på, vi sov på halm. Vintern kom, och vi hade ett par kängor till fyra. Och så började svälten. Det var inte bara barnhemmet som svalt, människorna omkring oss svalt också, eftersom de lämnat ifrån sig allt till fronten. På barnhemmet bodde det tvåhundra femtio barn, och en gång kallade de oss till middag, men det fanns ingenting alls att äta. Lärarinnorna och föreståndaren satt i matsalen, de tittade på oss och deras ögon var fulla av tårar. Men vi hade en häst som hette Majka . . . Hon var gammal och väldigt snäll, vi brukade köra vatten med henne. Till nästa dag hade de dödat den där Majka. Och de gav oss vatten och en liten bit av Majka . . . Men länge hemlighöll de det för oss. Vi skulle inte ha kunnat äta henne . . . Aldrig i livet! Det var den enda hästen på vårt barnhem. Och dessutom fanns där två svältande katter. Rena skeletten! Det var bra, tänkte vi sedan – vilken tur att katterna var så magra att vi inte blev tvungna att äta dem. Det fanns inget att äta på dem.

Vi gick omkring med väldiga magar – och jag skulle ha kunnat äta en hel hink med soppa, eftersom det inte fanns någonting i den där soppan. Hur mycket man än hade hållt upp åt mig så skulle jag ha ätit och ätit. Naturen räddade oss, vi var som idisslande djur. Den våren slog det inte ut ett enda träd inom ett par kilometers omkrets runt barnhemmet . . . Vi åt upp knopparna, och drog till och med loss den späda barken. Vi åt gräs, vi åt allt. De hade gett oss

stortröjor och i de där stortröjorna gjorde vi fickor och bar med oss gräs, vi bar med oss det och tuggade. Sommaren räddade oss, men på vintern blev det väldigt svårt. Småbarnen, vi var fyrtio stycken, hade placerats för sig själva. Om nätterna var det ett tjutande. Vi ropade på mamma och pappa. Barnskötare och lärare försökte undvika att säga ordet »mamma« i vår närvaro. De brukade berätta sagor för oss och de valde sådana böcker där det ordet inte fanns. Om någon plötsligt sade »mamma«, så blev det genast ett tjutande. Ett tröstlöst tjutande.

Jag fick börja i första klass igen. Så här gick det till: jag hade gått ut första klass och fått premiumdiplom, men när vi kom till barnhemmet och de frågade oss om det var någon som hade fått ett intyg om att den skulle gå om, så sade jag att jag hade det, eftersom jag trodde att det var samma sak som premiumdiplom. I tredje klass rymde jag från barnhemmet. Jag gick för att leta efter mamma. Gubben Bolsjakov fann mig svältande och utmattad i skogen. Han fick veta att jag kom från barnhemmet, och tog med mig till sin familj. Han levde med sin gumma. När jag blivit starkare började jag hjälpa dem i hushållet: jag samlade gräs och rensade potatislandet – ja, jag gjorde allt. Vi åt bröd, men det var ett sådant bröd som det inte fanns så mycket säd i. Det var beskt och bittert. I mjölet blandade man i allt som gick att mala: målla, valnötsblommor, potatis. Jag kan fortfarande inte se saftigt gräs utan att bli alldeles till mig och jag äter mycket bröd. Jag kan aldrig få nog av det . . . Efter många årtionden . . .

Så mycket jag minns ändå. Jag minns mycket mer . . .

Jag minns en galen liten flicka, som smög sig in i någons köksträdgård, och hittade en håla och satte sig intill den

och bevakade en mus. Den lilla flickan var hungrig. Jag minns hennes ansikte, och till och med den lilla hängselklänningen som hon hade på sig. En gång gick jag fram till henne, och hon berättade för mig . . . Om den lilla musen . . . Vi satt tillsammans och lurpassade på den där musen . . .

Under hela kriget väntade jag på att kriget skulle ta slut, så att jag och gubben kunde spänna för hästen och åka ut och leta rätt på mamma. Evakuerade kom förbi och tittade in, och jag frågade alla om de inte hade sett till min mamma. De evakuerade var många – så många att det i varje hus stod en järngryta med kokta nässlor. Så att det skulle finnas något varmt åt dem att äta. Något annat att bjuda på hade man inte. Men en gryta med nässlor stod det i varje hus . . . Det minns jag så väl. Jag brukade plocka de där nässlorna.

Kriget tog slut . . . Jag väntade en dag, två dagar – ingen kom åkande för att hämta mig. Mamma kom inte för att hämta mig, och pappa var i armén – det visste jag. Så jag fortsatte att vänta på det där viset i två veckor, längre än så orkade jag inte vänta. Jag smög mig ombord på ett tåg, kröp in under en bänk och for iväg . . . Vart? Det visste jag inte. Jag trodde – (samma barnsliga föreställningar igen) – att alla tåg gick till Minsk. Och i Minsk – där skulle mamma vänta på mig! Sedan skulle vår pappa komma . . . En hjälte! Med ordnar och medaljer.

De hade försvunnit någonstans under ett bombanfall. Grannarna berättade senare att de hade gett sig av tillsammans för att leta rätt på mig. De hade skyndat iväg till stationen.

Jag är redan femtioett, jag har egna barn. Men jag vill ändå ha en mamma.

»Så fina tyska leksaker...«

Taisa Nasvetnikova, 7 år

NU LÄRARINNA

Före kriget . . .

Så här minns jag mig själv . . . Allt var bra: förskolan, matinéerna, vår gård. Flickorna och pojkarna. Jag läste mycket, var rädd för maskar och älskade hundar. Vi bodde i Vitebsk, pappa jobbade på byggnadskontoret. Från barndomen minns jag mest hur pappa lärde mig att simma i Dvina.

Och sedan var det skolan. Från skolan har jag bevarat det här intrycket: en mycket bred trappa, en genomskinlig glasvägg och väldigt mycket sol, och väldigt mycket glädje. Det fanns en känsla av att livet var en fest.

Under krigets första dagar gav sig pappa iväg till fronten. Jag minns avskedet på järnvägsstationen . . . Pappa sade hela tiden till mamma att de skulle jaga bort tyskarna, men han ville att vi skulle evakueras. Mamma förstod inte: Varför? Om vi stannade hemma skulle han hitta oss snabbare. På en gång. Men jag upprepade hela tiden:

»Snälla pappa! Kom snart tillbaka! Snälla pappa . . . «

Pappa for iväg, några dagar senare åkte vi också. Under resan blev vi hela tiden bombade, det var lätt att bomba oss, för det var bara femhundra meter mellan specialtågen på väg bakom fronten. Vi reste lättklädda: mamma hade en satängklänning med vita prickar och jag hade på mig en röd hängselklänning av kattun, med små blommor på. Alla vuxna sade att rött syntes väldigt bra ovanifrån, och så